

Ә.Б. Аман¹, К.Б. Тлеукабылова²

¹Т.ғ.к., Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің аға оқытушысы, Ақтөбе, Қазақстан

²әлеуметтік ғылымдар магистрі, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің аға оқытушысы, Ақтөбе, Қазақстан

БАТЫС ҚАЗАҚСТАН ӨңІРІНДЕГІ АУЫЛ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚҰРАМЫНДАҒЫ ӨЗГЕРІСТЕР ТАРИХЫ (XX ғасырдың 50-80 жылдары)

Аңдатпа

Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде еліміздің ауыл халқының ұлттық және әлеуметтік құрамындағы өзгерістер жүргені. Әлеуметтік-экономикалық факторлар ауыл халқының ұлттық құрамында жергілікті халық өкілдері санының басым болуына әкелді.

Мақалада XX ғасырдың 50-80 жылдарындағы Қазақстанның батыс өңірін мекендеген ауыл халқының ұлттық және әлеуметтік құрамындағы өзгерістер тарихы талданады. Аталған кезеңдегі басты өзгеріс ретінде жергілікті халықтың саны мен үлес салмағының ұлғаю үрдісі көрсетіледі. Оған көші-қон үдеріс-тері мен табиғи өсімнің ықпал еткені баяндалады. Сонымен қатар ауыл халқының әлеуметтік құрамы ұжымшаршылар санының азаюымен, жұмысшылар санының ұлғаюымен ерекшеленгендігі көрсетіледі. Ауылды елді-мекендердің шаруашылық құрылымындағы өзгерістер ауыл халқының құрамында жұмыс-шылар мен қызметкерлер үлесінің ұлғаюына әкелгендігі айтылады.

Түйін сөздер: ұлттық құрам, әлеуметтік құрам, әлеуметтік топтар, көші-қон, табиғи өсім, арнайы қоныс аударушылар, жұмысшылар, қызметкерлер.

А.Б. Аман¹, К.Б. Тлеукабылова¹

¹к.и.н., старший преподаватель

Актюбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова, Актөбе, Казахстан

¹магистр социальных наук, старший преподаватель

Актюбинского регионального государственного университета имени К.Жубанова, Актөбе, Казахстан

ИСТОРИЯ ИЗМЕНЕНИЙ В НАЦИОНАЛЬНОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ СТРУКТУРЕ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ НА ЗАПАДНОМ КАЗАХСТАНЕ (50-80 годы XX века)

Аннотация

В период после обретения независимости произошли изменения в национальном и социальном составе сельского населения страны. Социально-экономические факторы привели к преобладанию численности представителей коренного населения в национальном составе сельчан. В статье анализируется история изменений в национальной и социальной структуре сельского населения, населявшего западный регион Казахстана в 50-80-е годы XX века. В качестве главного изменения в данном периоде указывается тенденция увеличения численности и удельного веса коренного населения, что стало результатом влияния миграционных процессов и естественного прироста. Сделан вывод о том, что социальный состав сельского населения отличается снижением численности колхозников и увеличением численности рабочих, поскольку имевшие место в тот период изменения в хозяйственной

структуре сельских населенных пунктов привели к увеличению доли рабочих и служащих в составе сельского населения.

Ключевые слова: национальный состав, социальный состав, миграция, естественный прирост, спецпереселенцы, рабочие, служащие.

A.B. Aman¹, K.B. Tleukabylova²

¹Ph. D., senior lecturer, Aktobe regional state University named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan

²Master of social Sciences, senior lecturer at Aktobe regional state University named after K.Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan

HISTORY OF CHANGES IN THE NATIONAL AND SOCIAL STRUCTURE OF THE RURAL POPULATION IN WESTERN KAZAKHSTAN (50-80 years of the twentieth century)

Abstract

Since independence, changes have taken place in the national and social composition of the country's rural population. Socio-economic factors have led to a predominance of the number of indigenous people in the national composition of the villagers. The article analyzes the history of changes in the national and social structure of the rural population that inhabited the western region of Kazakhstan in the 50-80s of the XX century. As the main change in this period, the trend of an increase in the number and proportion of the indigenous population is indicated, which was the result of the influence of migration processes and natural growth. It is concluded that the social composition of the rural population is characterized by a decrease in the number of collective farmers and an increase in the number of workers, since the changes in the economic structure of rural settlements that took place at that time led to an increase in the share of workers and employees in the rural population.

Key words: national composition, social composition, migration, natural growth, special settlers, workers, employees.

Соғыстан кейінгі кезеңде Батыс Қазақстан аймағы ауыл халқының ұлттық және әлеуметтік құрамында бірқатар өзгерістер жүрді. Бұл кезеңдегі ұлттық құрамдағы басты өзгеріс бұл жергілікті халық санының қалпына келуі болатын. Соғыстан кейінгі жылдары Қазақстан аумағындағы арнайы қоныстану-шылардың құқықтарының қалпына келтіріліп, бірқатарларының елдеріне қайтуы жүрсе, тың және тыңайған жерлерді игеру барысындағы көші-қон тағы да өзге ұлттар санының ұлғаюына әкелді.

1953 жылы И.Сталин қайтыс болғаннан кейін саяси дамуда әділетті өзгерістер енумен «жылымық» жылдары арнайы қоныс аударушылардың кейбір топтары үкімет жарлықтарына сәйкес өз елдеріне қайтарыла бастады. КОКП Орталық Комитетінің 1954-жылғы 5-шілдедегі «Арнайы қоныстанушылардың құқықтық жағдайларындағы бірқатар шектеулерді алып тастау туралы» қаулысына сәйкес қоғамдық пайдалы еңбекпен айналысатын арнайы есепте тұрған арнайы қоныстанушыларға облыс, республика шеңберінде көшіп-қонуға рұқсат етілді. Сондай-ақ арнайы қоныстанушылардың 16 жасқа дейінгі және одан жоғары жастағы адамдары Ішкі Істер министрлігі органдарындағы есептен алынып, оларға елдің қандайдағы жерлеріне барып оқуға рұқсат етілді [1, 90 б.]. Аталмыш қаулы жарияланған сәттен бастап 1955 жылдың 29 қаңтарындағы мәлімет бойынша Ақтөбе облысынан басқа республикаларға 55 адам, Қазақстанның басқа облыстарына 190, барлығы 245 арнайы қоныстанушы көшеді. Оның ішінде немістер 127, шешендер 114, молдовандар 3, гректер 1 адам болды. Сондай-ақ арнайы қоныстанушылар мынадай жағдайларға байланысты кеткен болатын. Жұмыс-шыларды ұйымдастырып жинақтаудың облыстық бөлімінің шақыруымен «Қарағанды шахта құрылысына» 17 адам, оқуға 11 адам, дәрігерлік комиссияның қорытындысы бойынша аурулар 33 адам, туған-

туыстарына қосылуға 184 адам, Ал бұл кезеңде Ақтөбе облысына 450 арнайы қоныстанушы келеді [2, 1 б.].

Ақтөбе облыстық атқару комитеті үгіт-насихат бөлімінің меңгерушісінен облыстық комитет хатшы-сына 1955-жылдың 24-қыркүйегіндегі берілген мәлімет бойынша облыста арнайы есепте 21 180 арнайы қоныстанушы тұрған. Оның ішінде немістер 13 342 адам, шешендер 6 613 адам, қалмақтар 15, қырым татарлары 35, Молдавиядан келгендер 968, гректер 86 және басқа ұлттар 121 адам. Сондай-ақ Қытай Халық Республикасынан келгендер 2 464 адам болды. Барлық арнайы қоныстанушылар жұмыспен қамтылған, колхоздарда 6 708, МТС-да 2 022, совхоздарда 4 233, өнеркәсіп кәсіпорындары мен ұйымдарда 8 217 арнайы қоныстанушы жұмыс жасады [2, 3 б.]. Аталмыш мәлімдемеге қосымша ретінде еңбек-ші депутаттарының облыстық атқару комитетінің қоныстандыру бөлімінің мәліметінше облыс колхоз-дарында 1 918 арнайы қоныстанушы жанұясы немесе 7 812 адам бар екендігі қосымша баяндалады. Облыстан 268 жанұя көшіп кетеді. Оның ішінде ең көп кеткендер Мәртөк ауданында 103 жанұя, Степной ауданынан 42, Ключевой ауданынан 37 жанұя көшіп кетеді. 1954 жылы облыс совхоздарына 1 010 адамы бар 207 жанұя жаңа қоныстанушылар келсе, 10 жанұя көшіп кетеді. Арнайы қоныстанушылар туралы қаулы шыққан күннен бастап 1955 жылдың 20 қыркүйегі аралығында облыстан басқа республикалар мен облыстарға 544 адам көшіп кетеді [2, 6 б.].

Арнайы қоныстандырылғандардың тарихи отандарына оралу қарқыны ұлғая түседі. Арнайы қоныс-тандырылғандардың қайта көшу қарқынын тоқтату мақсатында Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті 1959 жылдың 15 сәуірінде № 108-ші «Республикадағы шешен-ингуш халықтарын еңбекке орналастыру және орнықтыру шаралары туралы» қаулы қабылдап жер-жерлерде арнайы қоныстанушыларға үгіт-насихат, түсіндірме жұмыстары жүргізіледі. Сондай-ақ аудандар бойынша арнайы қоныстандырылғандардың саны туралы мәліметтер жинақталады. Ақтөбе облысы бойынша 1959-жылдың 18-мамырында Темір ауданында 701 адамы бар 165 шешен жанұялары тұрды. Оның ішінде колхоздарда 13 жанұя, 57 адам тұрды. 1959-жылдың 1-маусымында Мәртөк ауданындағы үш колхозда 144 шешен тұрды. 1959-жылдың 23-мамырындағы мәлімет бойынша Хобда ауданында 4 совхоз бен 5 колхозда 42 шешен-ингуш жанұялары тұрды. Ал Жұрын ауданында 48 шешен-ингуш жанұясы тұрды. 1959-жылдың 4-маусымында Ключевой ауданында 298 шешен-ингуш ұлтының өкілдері тұрды. Ал жалпы облыс бойынша 1959-жылдың 10-маусымындағы шешен-ингуш халықтары туралы мәлімет бойынша Ақтөбе қаласы, Ключевой, Новоресей, Шалқар, Хобда, Степной, Мәртөк, Темір, Жұрын аудандары бойынша барлығы 359 жанұя, 1 437 адам болды. Бұл мәліметке 17 маусымда жіберілетін 39 жанұя кіргізілмеді [3, 2-10-бб.].

Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті бұрынғы депортацияланған халықтардың, оның ішінде кавказ халықтарының өз елдеріне көшу толқынын бәсеңдету мақсатында 1959-жылы 15-сәуірде «Республикадағы шешен-ингуш халықтарын еңбекке орналастыру және тұрақтандыру бойынша шаралар туралы» деген арнайы қаулы қабылдайды. Аталмыш қаулыға сәйкес жергілікті жерлерде шешен-ингуш халықтары есепке алынып, олармен республикада тұрақтап қалу мәселесі бойынша үгіт-насихат жұмыстары жүргізіліп, тұрақты жұмыспен қамту шаралары жедел ұйымдастырыла бастайды. Сондай-ақ аудандардан шешен-ингуш халқының саны, құрамы, еңбекпен қамтылуы тәрізді мәліметтер жедел алына бастайды. 1959-жылдың 18-мамырындағы мәлімет бойынша Ақтөбе облысының Темір ауданында 701 адамымен 165 шешен жанұясы, 1-маусымдағы мәлімет бойынша Мәртөк ауданында 144 шешен, 23-мамырдағы мәлімет бойынша Хобда ауданында еңбекке қабілетті 99 шешен, 20-мамырдағы мәлімет бойынша Жұрын ауданында 48 шешен жанұясы және еңбекке қабілетті 73 шешен ұлтының өкілдері тұрды [3, 2-7 бб.].

1959-жылғы 10-маусымдағы Ақтөбе облысының территориясындағы шешен-ингуштар туралы мәліметке сәйкес Ақтөбе қаласын қоса есептегенде 8 ауданда 359 отбасымен 1 437

адам тұрды. Бұл мәліметке 17-маусымда солтүстік Кавказға жөнелтілетін 37 отбасы қосылмаған болатын [3, 10 б.].

Аймақ бойынша 1959-1970 жылдардағы халық санақтары аралығында орыстардың 110 632 адамнан 130 058 адамға, белорустардың 2 831 адамнан 6 845 адамға, украиндардың 59 607 адамнан 61 277 адамға ұлғаюы тың және тыңайған жерлерді игеру науқаны нәтижесінде туындаған көші-қон үдерістерімен тікелей байланысты болды. 1954-жылы Украинадан Ақтөбе облысына 1 046 адам келсе, 1955-жылы сәуір айында Украинадан тағы да 2 184 адам келеді [4, 33 б.]. Сонымен қатар 1959-жылы Ақтөбе облысына Украинадан 974 отбасы келсе [5, 43 б.], 1960-жылы 1 140, 1961-жылы 634 отбасы көшіп келеді [6, 6 б.]. Сол сияқты Батыс Қазақстан облысына да Украинадан 1958-жылы 1 175 адам көшіп келеді [7, 31 б.]. Сонымен бірге Батыс Қазақстан облыстық комитетінің хатшысына 1959-жылғы 25 тамызда берілген арнайы хабарламада облысқа тың және тыңайған жерлерді игеруге Қытай Халық Республикасынан реэмигранттардың 4 890 адамымен 809 жанұясы келді делінген болса, 12-қыркүйектегі арнайы хабарламада 4 947 адамымен 835 отбасының келгендігі хабарланады. Алайда бұлардың басым көпшілігі әр түрлі себептерге орай өзге облыстарға көшіп кетіп отырған [8, 78,110 бб.].

Жалпы алғанда 1959-1989 жылдардағы санақ аралығында аймақ бойынша қазақтардың үлесі 71,2%-тен 79,7%-ке өссе, орыстар 17,8%-тен 10,8%-ке, татарлар 1,5%-тен 0,9%-ке, украиндар 9,6%-тен 4,7%-ке, өзге ұлт өкілдері 4,2%-тен 3,4%-ке түсіп, белорустар ғана 0,5 %-тік үлесін сақтап қалды. Аймақ бойынша ауыл халқының ұлттық құрамы төмендегідей болды:

Аймақ ауыл халқының ұлттық құрамы [9, 43,71,103,151 бб; 10, 43,44,67,68,103,104,107,108 бб.].

Ұлттар	1959 ж.		1970 ж.		1979 ж.		1989 ж.	
	Саны	Үлесі%	Саны	Үлесі%	Саны	Үлесі%	Саны	Үлесі %
Қазақ	441 559	66,3	586280	70,9	668137	75,3	720 700	79,7
Орыс	110 632	17,8	130058	15,7	116349	13,1	97 845	10,8
Белорус	2 831	0,5	6 845	0,8	5 724	0,6	4 454	0,5
Татар	9 501	1,5	11 143	1,3	10 214	1,1	8 443	0,9
Украин	59 607	9,7	61 277	7,4	52 991	6,0	42 212	4,7
Басқалар	26 330	4,2	31 854	3,9	34 189	3,9	30 455	3,4
Барлығы	620 460	100,0	827457	100,0	887604	100,0	904 109	100

1959-1970 жылдардағы санақ аралығында күшті табиғи өсім мен механикалық өсім нәтижесінде аймақтағы барлық саны басым ұлттардың саны ұлғаяды. Аймақ бойынша қазақтар 144 721 адамға, орыстар 19 426 адамға, белорустар 4 014 адамға, татарлар 1 642 адамға, украиндар 1 670 адамға, басқа ұлттар 5 524 адамға ұлғаяды. Бұл өнеркәсіп құрылысы, тың және тыңайған жерлерді игеру науқандары нәтижелерінде қол жеткізілген жетістіктер болатын. Алайда 1970-1979 жылдардағы санақ аралығынан өзге ұлт өкілдері санының азаю үдерісі басталады. Бұл аралықта қазақтар 81 857 адамға өскенімен, орыстар 13709 адамға, белорустар 1 121 адамға, татарлар 929 адамға, украиндар 8 286 адамға азайып, тек қалған ұлттар ғана 2 335 адамға көбейеді. Ал елдегі демографиялық дағдарыстар басталған 1979-1989 жылдардағы санақ кезеңінде тек қазақтар ғана 52 563 адамға ұлғайып, басқа ұлттар санының күрт азаюы байқалады. Оның ішінде орыстар 18 504 адамға, белорустар 1 270 адамға, татарлар 1 771 адамға, украиндар 10 779 адамға, басқалар 3 734 адамға азаяды. Сонымен 1970 жылғы санақтан бастап ауыл халқының жалпы өсімі негізінен жергілікті халық қазақтардың ғана есебінен болып отырды деп айта аламыз.

Облыстар бойынша қазақтардың жоғары үлесі Маңғыстау (98,91%) және Гурьев (95,33%) облыс-тарында болды. Ақтөбе облысында 58,0%-тен 73,64 %-ке, Батыс Қазақстан

облысында 61,8%-тен 76,11%-ке өсті. Аймақ бойынша орыстардың басым көпшілігі Батыс Қазақстан облысында болғанымен, бірақ 26,4%-тен 15,95%-ке кеміді. Сол сияқты Ақтөбе облысында 13,4%-тен 10,07%-ке, Гурьевте 7,5%-тен 3,54%-ке, Маңғыстауда 1970-жылғы 1,98%-тен 0,68%-ке түсті. Украиндардың үлесі екі есе дерлік, немесе Ақтөбеде 17,4 %-тен 8,45 %-ке, Батыс Қазақстан облысында 7,4%-тен 3,73%-ке, түсті. Қалған екі облыста украиндардың үлесі мардымсыз ғана болды. Татарлар Ақтөбе облысында 1,5%-тен 1,07%-ке, Батыс Қазақстан облысында 2,1%-тен 1,24%-ке түсті. Қалған ұлт өкілдерінің салмағы мардымсыз болды.

XX ғасырдың 50-80 жылдарындағы демографиялық дамудағы қолайлы жағдайлар тұсында ауыл халқының әлеуметтік құрамы өзгерістерінің өзіндік ерекшеліктері болды. 1920-1930 жылдар шеңберінде қалыптасқан жұмысшылар, ұжымшаршылар және қызметкерлер деген үш әлеуметтік топ кейінгі кезеңде өз дамуын жалғастырды. Әлеуметтік-экономикалық дамудағы өзгерістер, индустриялық даму ауыл халқының әлеуметтік құрамындағы жұмысшылар мен қызметкерлердің үлесін ұлғайтып, ұжымшаршы-лардың саны азайып отырды. Соғыстан кейінгі кезеңдерде жүргізіліп, жарық көрген бүкілодақтық халық санағы материалдарында республика бойынша халықтың әлеуметтік құрамы туралы мәліметтер жұтаң болуымен сипатталады. Тек халықты өмір сүру көздері бойынша бөлу басым сипатқа ие болған. Халық-тың әлеуметтік құрамына қатысты мәліметтер мұрағат қорларындағы санақ материалдарында кездеседі. Сондай-ақ 1989-жылғы жарық көрген халық санағы материалдарында халықтың әлеуметтік құрамы мен қоғамдық топтарға бөлінісі туралы мәліметтер кездеседі.

Кеңестік кезеңде халықтың әлеуметтік құрамында негізінен жұмысшылар, ұжымшаршылар және қызметкерлер деген үш топ болды. Зерттеушілер кеңес дәуіріндегі әлеуметтік құрылымды зерттеуде тап-тық принцип негізге алынғанын, негізгі әлеуметтік қауымдастықтар деп екі тап пен бір топ есептелінгендігін атай отырып, үш лагерлі құрылымға негізделген әлеуметтік құрылымның бірнеше ішкі жіктік топ-тарға бөлінетіндігін көрсетеді. Үш лагерлі құрылымға жұмысшы табын, ұжымшар еңбеккерлерін және санақ материалдарында қызметкерлер деген топқа біріктірілген, интеллигенция тобын келтіреді [11, 108 б.].

Санақ материалдарында халықтың әлеуметтік құрамы жұмысшылар, қызметкерлер, ұжымшаршы-лармен қатар кооперацияланған қолөнершілер, жекеше шаруалар, кооперацияланбаған қолөнершілер, ерікті кәсіп иелері, дін қызметкері, қоғамдық тобын көрсетпегендер деген қоғамдық топтар да көрсетілді. Халықтың басым көпшілігіне негізінен жұмысшылар, қызметкерлер және колхозшылар жатты. 1959-жылғы санақ мәліметтері бойынша халықтың әлеуметтік құрамы және қоғамдық топтарға бөлінісін алып қарастырар болсақ төмендегідей жағдайларды байқауға болады. 1959-жылғы халық санағы бойынша Ақтөбе облысында жұмысшылар деген қоғамдық топқа 103 267 адам жатқызылған немесе олар барлық халықтың 45,6%-н құраған. Ал қызметкерлер 40 705 адам немес 17,8% болса, ұжымшаршылар 81 639 адам немесе 36,0% болды. Ал қалған қоғамдық топтардың үлес салмағы мардымсыз болды [12, 10 б.]. Қоғамдық топтар бойынша халық шаруашылығы салалары бойынша жұмыс жасайтын барлық ауыл халқы Ақтөбе облысы бойынша 90 055 адам болды. Оның ішінде жұмысшылар 38 507 адам, қызметкер-лер 14 171 адам, ұжымшаршылар 36 297 адам болды. Сондай-ақ кооперацияланған қолөнершілер 433 адам болды [13, 116.]. Халық шаруашылығының салалары бойынша жұмысшылардың басым бөлігі (20 943 адам) совхоздарда жұмыс жасаса, сондай-ақ көлікте (4 197 адам) және ауыл шаруашылығының басқа да мекемелері мен ұйымдарында (4 114 адам) жұмыс жасады. Қызметкерлердің басым көпшілігі оқу-ағарту саласында (3 534 адам), басқару саласында (1 141 адам), совхоздарда (1 882 адам) және сауда мен қоғамдық тамақтандыру салаларында жұмыс жасады. Ұжымшаршылар негізінен ұжымшарларда (35 894 адам) жұмыс жасады. Ал кооперацияланған қолөнершілер болса өнеркәсіп саласында жұмыс жасады [13, 11 б.].

Қоғамдық топтарды ұлттар бойынша бөлінісі негізінде қарастырсақ, ауыл халқы бойынша барлық жұмысшылардың 18,4%-н орыстар, 48,6%-н қазақтар, 17,0%-н украиндар, 9,1%-н

немістер, 2,3%-н татарлар құрады. Қызметкерлердің 25,5%-н орыстар, 44,5%-н қазақтар, 22,3%-н украиндар, 2,5%-н немістер, 2,4%-н татарлар құрады. Ұжымшаршылардың 7,6%-н орыстар, 61,1%-н қазақтар, 21,2%-н украиндар, 6,3%-н немістер құрады [14, 6-8 бб.].

Халық санақтарында еңбекке қабілетті халық өмір сүру көздері бойынша да бөлініп отырды. 1979-жылғы халық санағы бойынша еңбекке қабілетті жастағы халыққа 16-59 жастағы ерлер мен 16-54 жас-тағы әйелдер жатқызылды. 1979-жылғы халық санағы бойынша Ақтөбе облысы ауыл халқының барлық еңбекке қабілетті жастағы халқы 158 291 адам болды. Оның ішінде жұмыспен қамтылғандар 85,9 %, жеке шаруашылықтарында жұмыс жасайтындар 0,5%, қалғандары стипендиаттар, зейнеткерлер, қамқорлық-тағылар болды. Сондай-ақ басқа өмір сүру көздерін көрсеткендер де болды. Гурьев облысы бойынша еңбекке қабілетті жастағылар 68 681 адам болса, олардың 82,0%-і еңбекпен қамтылды. Жеке еңбек іс-әрекетімен айналысатындардың саны аз ғана болып, қалғандары стипендиаттар, зейнеткерлер мен қам-қорлықтағылар болды. Маңғыстау облысының ауыл халқында еңбекке қабілеттілер 16 465 адам оның ішінде жұмыспен қамтылғандар 89,9% болды. Орал облысы бойынша еңбекке қабілетті жастағылар 178 580 адам, оның еңбекпен қамтылғаны 84,8% болды. Жеке қосалқы шаруашылықтарында жұмыс жасай-тындардың үлесі 0,8% болса, қалғандарының үлесі 14,4% болды [15, 338-348 бб.].

Ауыл халқының әлеуметтік құрамына сәйкес еңбекпен қамтылуы ағымдағы есептеулерде де көрініп отырды. 1989-жылдың 1-қаңтары мен 1990-жылдың 1-қаңтары аралығында Ақтөбе облысындағы ұжым-шаршылардың шаруашылықтары 12 089-дан 11 801-ге азайса, жұмысшылар мен қызметкерлердің шаруа-шылықтары 63 891-ден 66 020-ға көбейген. Сондай-ақ елде жеке іс-әрекетпен және шаруа қожалығымен айналысуға рұқсат етілгеннен кейін жеке шаруашылықпен айналысатын халықтың жаңа тобы пайда болды. Мысалы, Ақтөбе қалалық кеңесінде 105 адам жеке іс-әрекетпен айналысса, Ақтөбе ауданында екі шаруашылық шаруа қожалығымен айналысты [16, 5-6 бб.].

1989-жылғы санақ мәліметтерінен аймақ ауыл халқы құрылымында жұмысшылардың, қызметкерлер санының ұлғайғанын, ұжымшаршылар санының азайғанын көреміз. Ақтөбе облысының барлық ауыл халқының жұмысшылар 66,5%-н, қызметкерлер 18,7%-н, ұжымшаршылар 14,5%-н құраса, жеке іс - әрекетпен айналысатындар, әлеуметтік тобын көрсетпегендер және дін қызметкерлері 0,3%-ті ғана құрады. Гурьев облысында жұмысшылар барлық ауыл халқының 72,4%-н, қызметкерлер 21,43%-н, ұжымшаршылар 6,1%-н, басқалары 0,07%-н ғана құрады. Маңғыстау облысында жұмысшылар барлық ауыл халқының 78,0%-н, қызметкерлер 20,5%-н, ұжымшаршылар 1,5%-н ғана құрап, басқа әлеуметтік топтардың үлесі тіпті аз болды. Батыс Қазақстан облысы бойынша жұмысшылар 68,5%-н, қызметкерлер 20,3%-н, ұжымшаршылар 11,1%-н, басқалар 0,1%-н құрады [17, 11 б.]. Ұжымшаршылар санының азаю себептерінің бірі кеңшарлардың пайда болуы және ұжымшарлардың кеңшарларға айналдырылуынан ұжымшар мүшелерінің жұмысшылар болып есептелуінен болды.

Ауыл халқының қоғамдық топтарының өмір сүру көздері бойынша бөлінісінде еңбекпен қамтылған барлық халық Ақтөбе облысы бойынша 140 710 адам, оның ішінде жұмысшылар 86 637, қызметкерлер 34 142, ұжымшаршылар 19 655 адам, басқалар 276 адам болды. Еңбекпен қамтылған барлық халықтың 3 574 адамы жеке көмекші шаруашылықтарда еңбек ететіндер болды. Гурьев облысы бойынша ауыл халқы-ның еңбекпен қамтылғаны 71 069 адам, оның ішінде жұмысшылар 49 927, қызметкерлер 17 624, ұжымшар-шылар 3 454, басқалар 64 адам болды. Жеке қосалқы шаруашылықта еңбек ететіндер 167 адам болды. Маңғыстау облысында еңбекпен қамтылған ауыл халқы 14 335 адам, оның ішінде жұмысшылар 10 966, қызметкерлер 3 170, ұжымшаршылар 193, басқалары 6 адам ғана болды. Батыс Қазақстан облысы бойынша еңбекпен қамтылған ауыл халқы 155 626 адам, оның ішінде жұмысшылар 99 308, қызметкерлер 39 902, ұжымшаршылар 16 757 адам, жеке қосалқы шаруашылықта еңбек ететіндер 4 483 адам болды [17, 24 б.].

Сонымен XX ғасырдың 50-80 жылдары аймақ ауыл халқының ұлттық құрамында өткен кезеңдермен салыстырғанда жергілікті халықтың саны мен үлес салмағының ұлғаюымен

ерекшеленетін өзгерістер орын алды. Бұған дейінгі кезеңде үнемі саны, мен үлес салмағы азайып келген жергілікті халық өкілдері күшті табиғи өсіммен, өзге ұлттар санының азаюы есебінен саны мен үлесі көбейді. Ұлттық құрамның өзгерісінде де екі кезеңді бөліп көрсетуге болады. Бұл бірінші 1950-1960 жылдар аймақтағы барлық ұлт өкілдері санының қарқынмен өсуі. Бұл табиғи және көші-қондық өсімнің нәтижесінде қол жеткізілген табыстар болатын. Алайда 1970-1979 жылдардағы санақ аралығында-ақ аймақтағы басқа ұлттар санының азаю үдерісі басталды. Сондай-ақ елдегі демографиялық дағдарыстар орын алған 1979-1989 жылдардағы санақ аралығында халық саны тек қазақтардың есебінен ғана өсті. Өйткені бұл аралықта бірде-бір халық-тың саны көбейген жоқ. Сөйтіп 1970-жылдардан бастап халық санының өсімі жергілікті халықтың есебі-нен болып отырды деп айта аламыз.

Сонымен қатар ауыл халқының әлеуметтік құрамы ұжымшаршылар санының азаюымен, жұмысшы-лар санының ұлғаюымен ерекшеленді. Ауылды елді-мекендердің шаруашылық құрылымындағы өзгерістер ауыл халқының құрамында жұмысшылар мен қызметкерлер үлесінің ұлғаюына әкелді. Оның басты себептерінің бірі ұжымшарлардың кеңшарларға айналдырылуы болды. Сондай-ақ жеке шаруа-шылықпен айналысатын халықтың жаңа топтары да пайда болды. Сонымен қатар ауыл халқы санының азаюы, механикалық қозғалыстардағы теріс айырымдар да ауылдардағы еңбек ресурстарының азаюына ықпал етті. Бұл өз кезегінде ауыл халқының әлеуметтік құрамының сапалы өзгерістеріне кері әсер етіп отырды.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

- 1 Из истории поляков в Казахстане (1939-1956 гг.). Сборник документов. – Алматы: Казахстан, 2000. – 344 с.
- 2 Ақтөбе облыстық мемлекеттік мұрағаты (бұдан әрі-АқОММ), 13-қор, 24-тізбе, 247-іс.
- 3 АқОММ, 13-қор, 28-тізбе, 39-іс.
- 4 АқОММ, 13-қор, 23-тізбе, 191-іс.
- 5 АқОММ, 13-қор, 28-тізбе, 99-іс.
- 6 АқОММ, 13-қор, 30-тізбе, 178-іс.
- 7 Батыс Қазақстан облыстық мемлекеттік мұрағаты (бұдан әрі-БҚОММ), 693-қор, 27-тізбе, 293-іс.
- 8 БҚОММ, 37-қор, 25-тізбе, 24-іс.
- 9 Қазақстан Республикасындағы 1999 жылғы халық санағы қорытындылары. 1 том. – Алматы, 2000. – 199 б.
- 10 Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Казахская ССР. – Москва, 1962. – 168 с.
- 11 Асылбеков М.Х., Құдайбергенова А.И. Қазақстан халқының әлеуметтік-демографиялық жағдайы (1939 – 1959 жылдар). – Алматы: Өркениет, 2005. – 160 б.
- 12 АқОММ, 1752-қор, 3-тізбе, 125-іс.
- 13 АқОММ, 1752-қор, 3-тізбе, 123-іс.
- 14 АқОММ, 1752-қор, 3-тізбе, 132-іс.
- 15 Итоги Всесоюзной переписи населения 1979 года по Казахской ССР. – Алма-Ата: Казахстан, 1981. – 396 с.
- 16 АқОММ, 85-қор, 6-тізбе, 1304-іс.
- 17 Итоги Всесоюзной переписи населения 1989 года. Распределение населения Республики Казахстан и областей по общественным группам. – Алма-Ата: РИИЦ, 1992. – 48 с.